

PETAR STOJAKOVIĆ

ESEJI O KNJIGAMA I STVARAOCIMA

BANJA LUKA

O TRPLJENJU, PATNJI I TRAGANJU ZA SMISLOM

„Onaj ko smisao svog života traži u duhovnom usavršavanju ne može da bude nezadovoljan, jer je ono što želi uvijek u njegovoj vlasti.“ B. Paskal

Psiholozi humanisti (G. Olport, A. Maslov, V. Frankl i drugi) odbacili su shvatanje frejdista da se problemi čovjeka i njegova razvoja nalaze u ranom djetinjstvu i njegovim nagonima, i tvrde da je čovjekova težnja za smislom osnovna motivaciona snaga života, a ne princip zadovoljstva ili težnja za moći. V. Frankl zastupa ideju da se smisao može naći i u trpljenju i patnji. Vlastito iskustvo ga je u to uvjerilo, jer je prošao trogodišnji pakao koncentracionih logora Aušvica i Dahaua. O tom bolnom i tragičnom iskustvu, gdje mu je i cijela porodica stradala, po završetku rata za samo devet dana, piše kultnu knjigu *Zašto se niste ubili*, koja je do sada prodana u skoro 10 miliona primjeraka. Ova knjiga mu je poslužila i da osnuje terapijski pravac i katedru za logoterapiju, tj. *terapiju smislom*. Cijelo njegovo stvaralaštvo karakteriše povezanost vlastitog životnog iskustva i njegovog teorijskog rada. Ovo se može vidjeti kako u njegovim objavljenim djelima, tako i u njegovom radu na katedri za logoterapiju koju je osnovao na univerzitetu u San Dijegu. Predavao je psihijatriju i neurologiju na univerzitetima u Beču, Londonu, Harvardu, Kembridžu, Pittsburgu, Dalasu. Njegovo vlastito iskustvo, kao i praktičan i teorijski rad sa studentima i na klinikama, uvjerili su ga da se smisao može naći i u trpljenju. I sopstveni život ga je uvjerio da se čovjek neprekidno susreće sa trpljenjem i patnjom (neizlječive bolesti, smrt voljene osobe, ekstremne životne situacije - ratne strahote, zatvori, logori itd.). Smisao trpljenja i patnje se tu vidi i kao posljednja šansa da se nešto izmijeni i u tim teškim trenucima susreta sa sudbinom. I mnogi od nas su imali to iskustvo, da kad smo uspjeli ozdraviti nakon neke teške bolesti, poslije toga smo drukčije gledali na život, promijenili smo se. Ono što nam je prije bolesti izgledalo toliko važno, sada poslije ozravljenja je postalo nevažno, a ono na šta smo manje obraćali pažnju ili smatrali nebitnim, postalo je odjednom za nas primjetno i značajno. Dakle, ta patnja i ta bolest za nas su imali smisla, nešto smo novo naučili, promijenili smo se i sada drukčije gledamo na život. Dogodilo se to, kao što se često u životu i događa, da kao rezultat naše patnje, naše krize ili bolesti imamo blagodarnost i prosvjetljenje. Imamo novo iskustvo i novi uvid i sada drukčije gledamo i na sebe i svijet oko sebe. Takvo iskustvo Frankl i naziva samonadranje ličnog okvira, samonadmašivanje i samoprevazilaženje. On i smatra da većina problema savremenog svijeta i proističe iz životne praznine. Njegov princip logoterapije (terapije smislom) se i bavi tim problemima savremenog čovjeka, ukazujući na to da je svako od nas pojedinačno odgovoran za nalaženje smisla u svom životu. To je i zato što se taj smisao i ne može dati kao recept, jer ne postoji opšti smisao, već samo konkretni smisao određene osobe u određenoj situaciji i određenom trenutku. Tu svaki čovjek treba da postane svjestan svoje odgovornosti i slobode izbora u svakom trenutku i svakom aktu svoga života, u ma kakvim se teškim okolnostima nalazio. Frankl smatra da je čovjek biće koje čezne za smislom, a njega može naći samo u budućnosti. Zbog toga se i logoterapija mnogo više fokusira na budućnost, što nije slučaj sa psihoanalizom, koja korijene problema u našem ponašanju i životu traži u prošlosti, tj. u ranom djetinjstvu. Liječenje ili terapija smislom ima za cilj da otkrije osobi ono za šta će živjeti, a to nešto je uvijek u budućnosti. Zato se u terapiji smislom uvijek teži ka otkrivanju ciljeva u budućnosti i pronalaženju nesklada (kao pokretača u traženju smisla i onoga čemu težimo, tj. onoga što jesmo i što bismo mogli i željeli biti) između onoga što je sada i onoga što bi se od budućnosti željelo. Ovdje navodimo kao ilustraciju dvije kratke priče kako vjera, optimizam i potraga za smislom mogu puno da znače. U prvoj priči se govori o dva podjednako teška bolesnika, već u poodmaklim godinama i od kojih su i sami ljekari digli ruke. Jedan od njih je to primio kao svoju sudbinu i pomirio se sa tim. Izgubio je svaku nadu, počeo naglo da propada i ubrzo i umro. Drugi bolesnik iz ove priče, i pored toga što su ljekari digli ruke od njega, još uvijek je gajio nadu da se može dogoditi neko čudo i da ne treba

klonuti duhom, već se i dalje boriti za život, sa nadom da je i čudesni obrt moguć u svladavanju bolesti. Iako su ljekari digli ruke od njega, on je još imao nade i nekako je doznao da postoji neko udaljeno sveto mjesto gdje se nalazi hram sa moštima nekog sveca gdje odlaze teški bolesnici na poklonjenje i da se dešavaju čudesna i natprirodna ozdravljenja. Ovaj bolesnik koji još nije bio klonuo duhom i još uvijek imao nadu da se i njemu može dogoditi slično, ma kako bio teško bolestan, donio je odluku da i on, iako skoro nepokretan, posjeti to mjesto i pokloni se svetim moštima i ikonama. I samom tom svojom odlukom da krene na tako dalek put on je već započeo duhovnu pripremu za svoje natprirodno ozdravljenje, svojom bezgraničnom vjerom u mogućnost postojanja čuda i natprirodnog ozdravljenja.

U drugoj priči se spominje i naš Sv. Sava. U njoj se govori o tome kako je on kao mlad monah na Svetoj Gori naišao na dva radnika koja su pripremala kamen za gradnju nečega, pa ga je zainteresovalo šta će to biti. Radnici su bili dosta udaljeni jedan od drugog. Sava odluči da pride jednom od njih da ga pozdravi i da ga upita šta će se to graditi. Prvo pride onome koji je bio sav u znoju, licem napaćenog izgleda i sav prašnjav, kazavši: *Bog ti pomogao, majstore. Šta to radiš?* A on mu odgovori brišući znoj sa čela: *Vidiš i sam. Muku mučim. Tucam kamen.* Pošto nije dobio odgovor na svoje pitanje, on ode kod onog koji je bio nešto dalje i pozdravi ga upućujući mu isto pitanje. A on sav ozaren kaza: *Gradim sveti hram.* Monah Sava je to tumačio ovako: Prvi radnik nije znao ni šta radi ni zašto radi, pa se i osjećao robom i velikim mučenikom. Drugi se smatrao učesnikom u božanskoj aktivnosti, u Božijem djelu. On je znao i *šta radi i zašto radi*, i šta je krajnji cilj toga djela. A obojica su radila na istom poslu. Razlikovali su se samo po uzvišenosti pobuda i motiva, po svom shvatanju rada i ciljeva kojima teže i žele ostvariti u budućnosti.

U već pomenutoj knjizi *Zašto se niste ubili* V. Frankl opisuje vlastito iskustvo preživljavanja i u najtežim uslovima trogodišnjeg zatočeništva u paklu koncentracionih logora fašističke Njemačke. Pretrpljena patnja u logorima pomogla je mnogim zatvorenicima da shvate ne samo da život ima smisla i pod najtežim uslovima, već i da je važno tragati za tim smislom do zadnjeg časa. Na vlastitom primjeru su se mogli uvjeriti da je smisao života važniji od samog tog života, i da je smisao čovjekova postojanja važniji od samog tog postojanja.

Frankl je imao priliku da spozna da ljudi najlakše klonu, ne samo u teškim logorskim uslovima, već i u svakodnevnom životu na slobodi, ako su i taj život i ta sloboda prožeti osjećanjem besmislenosti i praznine. Borba da se preživi u tako teškim uslovima zarobljeništva izgradila je kod njega kredo: *bezučjetna vjera i bezučjetna smislenost života.* Život u koncentracionim logorima ga je uvjerio da šansu da prežive imaju samo oni koji imaju neki cilj i neku zadaću koju treba da ispune. Posmatrajući ostale zatvorenike u koncentracionim logorima u kojima je boravio, mogao je da primijeti da su prvo padali od fizičke iscrpljenosti ne oni fizički najslabiji, već oni koji su prvi gubili nadu da nikad neće živi dočekati slobodu i ponovo se vidjeti sa svojom porodicom i prijateljima. Samim tim oni su gubili i osnovni oslonac za život: da su odgovorni za nešto, da je za to nešto potrebno vjerovati i imati nadu, ma kako bile strašne okolnosti u kojima se živi. Frankl u svojoj knjizi govori o tome kako su izdržali najčešće oni zatvorenici koji nikad nisu klonuli duhom, niti gubili nadu da će jednog dana dočekati željenu slobodu. Ni u najtežim trenucima života u logoru oni se nisu predavali niti odustajali u svojoj nadi da je moguće svladati i najveće nevolje i da su nemjerljive čovjekove snage da izdrži svaku patnju nadrastajući i nadmašujući samog sebe. Frankl zato i kaže da način na koji čovjek prihvata svoju sudbinu i sve patnje koje ona sa sobom donosi, način na koji uzima "svoj krst", pruža mu bezbroj mogućnosti da i u tim najtežim uslovima i do zadnjeg svoga daha, traži i dokuči dublji smisao života. Prema tome koliko je u stanju da trpi, da izdrži i da ostane hrabar, dostojan i nesebičan, da nikad ne zaboravi svoju čovječnost i u tim najtežim uslovima za samoodržanje, Frankl je tako tražio i nalazio odgovore na to zašto je i patnja vrijedna. On je mogao vidjeti da i mnogi drugi zatvorenici u logoru dosežu te moralne visine. Sačuvavši svoju unutrašnju i duhovnu slobodu oni su, upravo kroz patnju, dosegli najviše stepene moralnog uzdizanja i samonadranja.

Svuda se čovjek susreće sa sudbinom, ne samo u logoru ili tamnici, i svuda mu se pruža mogućnost da nešto postigne svojim trpljenjem i svojom patnjom. I u Bibliji se govori o tome. U *Starom zavjetu* se vidi kao su trpjeli i patili i patrijarsi Izrailja. Trpjeli su i patili i Avram i Isak, i Jakov i Josif, i Saul i David, svako na svoj način. I *Knjiga o Jovu* govori o trpljenju i patnji. Prema *Starom zavjetu* Izrailj tradicionalno vjeruje da Bog nagrađuje pravednike, a kažnjava grešnike. Činjenice pobijaju ovu teoriju i ona više nije dovoljna, a muke pravednika ostaju zagonetka. Pisac *Knjige o Jovu* pokušao je da otvoreno postavi ovo pitanje i da ponudi neke elemente odgovora u obliku priče. I novozavjetne priče su pune trpljenja i patnje. Hristova žrtva na krstu postala je najveći simbol stradanja i paradigma suočavanja i izdržavanja najtežih životnih iskušenja sa vjerom da nose izbaviteljski smisao. Isus, postavši čovjekom, prihvatio je trpljenje i svojom smrću na krstu uzvisio ga, pokazujući ga svom nebeskom Ocu za spasenje svijeta. Trpljenje i patnja postaju tako spasonosna žrtva i lijek za grešnog i palog čovjeka. Prema hrišćanstvu, trpljenje jača naše duše. Ono ih izgrađuje kao što kipar kleše dljetom kip u kamenu ili kao što turpija glača željezo. Trpljenje, dakle, kuje, izgrađuje, kleše i tako naše duše trpljenjem postižu jakost i ljepotu. Koliko li samo treba oštih i jakih udaraca dljetom da bi se skinuo teški i tvrdi kameni oklop i izvajao kip u kamenu kome se mi divimo. Kao što postoji zamisao kipa u kamenu tako u svima nama postoji i ljubav i osjećaj smisla, samo ih je potrebno osloboditi. Međutim, nekad su naša sujeta, strah, sebičnost i oholost tvrdi i od najtvrdjeg hladnog kamenog oklopa. Koliko li samo treba bolnih udaraca dljetom da bismo se oslobodili tog najtvrdjeg oklopa, naše zavisti, straha, gordosti i mržnje. Kakav li tek bol u duši stvara dljetom kojim se želimo osloboditi oklopa mržnje, straha i oholosti. Naši strahovi i naša sebičnost nam ne dozvoljavaju da se otvorimo prema drugima, i da nas drugi prihvate onakve kakvi jesmo. *Trpljenje čisti i približuje naše duše Bogu* - piše E. Autexiera u svom djelu *Tajna zla* i nastavlja: *Ono je raskršće puteva, gdje Bog čeka zalutale i izgubljene duše da im dade svjetlo vjere. Ni filozofi, ni naučnici, ni teolozi ni propovjednici ne uspijevaju prema Bogu tako usmjeriti moleće poglede. Milton, pisac knjige Izgubljeni Raj, postavši slijep, zahvaljivao je odano bogu na toj kušnji. Pisao je, ili bolje rečeno, pjevao je: U noći, koja me opkoljuje, svjetlo božanske prisutnosti blista jačim sjajem. Bog me gleda s više ljubavi i nježnosti, jer ne mogu vidjeti ništa drugo, osim Njega. I Bodler je našao vjeru otkrivajući ljubav Božiju poniznim prihvatanjem trpljenja i govorio: Budi blagoslovljen, moj Bože, koji daješ trpljenje, kao divni lijek našim nečistoćama.*

I Juda je trpio i patio i na kraju izvršio samoubistvo zbog svog nemoralnog djela. Zato u hrišćanskom svijetu samoubistvo i nosi pečat sramnog i hrišćanina nedostojnog čina, a hrišćanska crkva osuđuje samoubice još od apostolskih vremena kao malovjerne, slabe, podložne demonskom uticaju, izjednačavajući ih sa ubicama. Prema R. Petrović (2004) i u filozofskoj doktrini stoičara (filozofsko mišljenje antičkih mislilaca stare Grčke i Rima), samoubistvo stoji prividno u protivrječnosti sa njihovim stavom o nužnosti podnošenja zla i ravnodušnosti prema svemu što dolazi iz spoljnog svijeta. Uzimajući sreću za vrhovno dobro, koje se postiže životom u skladu sa prirodom, tj. sa razumom i vrlinom, oni su zauzeli stav uzvišenosti nad svim ovozemaljskim prolaznim dobrima u cilju postizanja i nenarušavanja duševnog mira. Ovi prekaljeni učitelji trpljenja su, ipak, u nekim slučajevima dopuštali nasilno prekidanje sopstvenog života kao: žrtvovanje za nekog (npr. za otadžbinu), teška i neizlječiva bolest itd. Voljno oduzimanje svoga života stoičari su smatrali najvećim dokazom moći ljudskog bića da se slobodnim izborom oslobodi životne nužnosti. Jer, kao što hrabro treba da podnese teret i bijedu postojanja, tako svako ljudsko biće posjeduje i puno pravo da prekine nepodnošljive bolove i bijedu. Taj izbor Seneka (rimski filozof koji je pripadao grupi stoičara i koji je izvršio samoubistvo prerezavši sebi vene na zapovijed okrutnog rimskog cara i bezbožnika Nerona) predočava na potresan način: „Neću nikoga da nagovaram da ostane u bijednoj tamnici, jer iz svakog ropstva im jedan put ka slobodi; čovjek može bijedi i životu svakog trenutka da učini kraj. Kako? Vidiš li onu strmu provaliju? Njome se ide u slobodu! Vidiš li ono more, onu rijeku, onaj bunar? Na njihovom dnu nalazi se sloboda. Tvoj vrat, tvoje grlo, tvoje srce, sve su to putevi da

izbjegneš ropstvo! Ako su ti ovi izlazi suviše mučni, ako traže suviše smjelosti i snage, ako pitaš za najlakši put slobodi, reći ću ti i njega: svaka vena tvoga tijela takav je jedan put.“

Suprotno stoičarima, o velikoj ideji besmrtnosti i njenoj iscjeliteljskoj moći snažne argumente je ponudio F. M. Dostojevski kad kaže: „Samoubistvo poslije gubitka ideje besmrtnosti, jeste nešto potpuno neizbježno, pa čak i nužno ko se makar malo uzdigne iznad životinje. Naprotiv, besmrtnost koja kao ideja nudi vječni život, mnogo jače vezuje čovjeka za zemlju. U ovome, naizgled, ima protivuriječnosti, ako već postoje toliki drugi životi, zbog čega onda do te mjere cijeniti zemaljski život? Ali, izlazi upravo suprotno: samo uz pomoć vjere u svoju besmrtnost čovjek može da shvati svoj razumni cilj na zemlji. Bez vjere u svoju besmrtnost, nestaju čovjekove veze sa zemljom. One postaju tanje i trulije, a gubitak smisla života (pa makar se on izražavao u obliku nesvjesne tuge) sigurno vodi u samoubistvo.“

Ksenija Atanasijević naziva Dostojevskog "razotkrivačem ambisa ljudske duše" i razvija ideju o nužnoj vezi između zemaljskog trpljenja i patnje u cilju dolaženja do iskupljenja. To je oslobađanje ljudske duše od grijeha, pročišćenjem i ispaštanjem, čime se dolazi do oboženja i vaskrsenja. Taj put se nužno odvija kroz zemaljske patnje koje se moraju izdržati kako bi se duša iskupila. Pojmovima *trpljenja* i *patnje* neki filozofi, kao i religiozno usmjereni mislioci, pridavali su toliki značaj da su izgradili svojevrsnu etiku trpljenja i patnje. K. Atanasijević je kritički analizirala razna učenja o trpljenju (posebno Hristovu doktrinu i doktrinu trpljenja stoičara) i izgradila sopstveno stajalište. O tome R. Petrović (2004) u svom djelu *Filozofija utehe* kaže: "U nastojanju da pronade smisao trpljenja i izgradi njegov najprečišćeniji oblik, ona najpre polazi od distinkcije između slobode i neslobode ličnosti da bi na njihovoj razlici napravila diferencijaciju u karakteru trpljenja. Trpljenje jedne neizgrađene, nedovoljno svesne individue, koja podnosi zlo iz moranja, iz sopstvene nedograđenosti, iz straha i nametnute pokornosti, nema isto važenje i značaj 'kao samoniklo žrtvovanje sebe'. Jer ovo prvo ne samo da vodi umnožavanju zla koje se neprotivljenjem hrani, već i srozava onoga koji je pristao na takvo uniženje. Nasuprot tome, samosvesne ličnosti ne pristaju na ucene nasilnika, ne puštaju na sebe nasrtanja koja će ugušiti njihovu unutrašnju slobodu. One se pod pritiskom ne savijaju i ne prihvataju podnošenje udaraca....." Ovakvim stavovima Ksenija Atanasijević otvara niz pitanja. Najpre, da li svako trpljenje ima smisla? Da li ono vodi poništenju ili izbavljenju? Da li se strpljivom patnjom i podnošenjem zla gradi herojski duh? Da li povlačenje pred ljudskim nedelima, proizvodi istinski duševni mir, ili samo zatupljivanje osjetljivosti?"

Već smo govorili o tome kakve su odgovore na ovakva pitanja ponudili stoičari. Njihovo samopregorno podnošenje kazni, mučenja, patnji, potvrđuje da oni nisu bili samo teoretičari odricanja, već istinski mudraci i mislioci. Lik mudraca i mislioca koga su stoici imali u vidu bio je njihov ideal u pogledu samoizgrađivanja, samousavršavanja i samoprevazilaženja, a za ostvarenje toga bila je potrebna nesalomiva i jaka priroda, iskonska snaga karaktera koja se ogleda u vlasti uma nad nagonima i afektima, u spoznaji da se blaženstvo ne postiže spoljašnjim dobrima i blještavilom, već vrlinom i u težnji ka zadobijanju moralne slobode.....Ipak, iz životnog stava stoičara daleko više zrači heroizam patnje, povlačenje i neprotivljenje zlu, nego heroizam pregalaštva i prevazilaženja nedaća. Umjesto aktivne energične borbe oni su negovali težnju ka moralnom usavršavanju ličnosti nalazeći u unutrašnjoj slobodi i nezavisnosti uslov sreće. Za očuvanje tako shvaćene slobode bilo je potrebno zatvoriti se pred svim naletima grube, spoljne sile i postići potpunu bezosjećajnost i bezbolnost za sve što dolazi spolja. U svom kritičkom pristupu etici stoičkih mudraca K. Atanasijević se pita: Zar svaku tuđu zlu sudbinu da primimo kao lično ispaštanje i da budemo ravnodušni prema negativnostima? Da li gubitak osjetljivosti za spoljašnje sudaranje vodi neizbježnoj otupjelosti i zatupljenosti? Zato ona i kaže da za valjano izgrađenu etiku nije dovoljno spoznati ništavnost ovozemaljskih dobara i blještavila i ograditi se od njih kao što su to činili stoičari, već je potrebno otkriti i svu privlačnost neprolaznih vrijednosti duhovnog života i vezati svoju dušu za njih. Prema K. Atanasijević, najuzorniju formu trpljenja propovijedao je i ispoljavao Isus iz Nazareta, koji je osvijetljen Božanskom mudrošću došao do mističnog znanja najviših istina. Čovjek ima moć da zlo prihvati, da ga osvijetli svojim

razumom, čime mu se otvaraju oči da krene mučnim putem koji ljudsko biće mora da prođe. Svako to mora uraditi sam za sebe svladavajući teškoće samouzdizanjem i samoprevazilaženjem. Nije to priznavanje nadmoćnosti i nepobjedivosti zla, niti poništavanje sebe pred njim, nego to znači prevazilaženje zla sviješću da je zlo samo jedan nužna prolaznost. Bez te svjesnosti o prirodi i porijeklu zla teško se možemo nositi sa njim. Samo oplemenjena i obožena svijest o porijeklu i prirodi zla omogućuje da se borimo protiv zla u sebi i drugima, smirujući svoje strasti i postizanjem vlasti nad sobom. Samo na taj način čovjek postiže uslov za vrlinu sa kojom mudrije prima iskušenja zla. Samo na taj način se neće izgubiti osjetljivost za ljudske patnje i napore uma da se nađu puteve koji neće voditi očajanju.

V. Frankl je opisao u svojim knjigama kako je i sam kao ljekar mogao zapaziti kod svojih teških i često neizlječivih bolesnika, kao i kod mnogih zatvorenika sa kojima je zajedno boravio u koncentracionim logorima, da je moguće i u tim najtežim uslovima povratiti i nadu i smisao života čak i u tim posljednjim i najtežim trenucima, pomažući im da dosegnu tajne unutrašnje slobode kao glavnog oslonca, da se sve to izdrži. Sjećanja o moralnoj snazi tih ljudi, čiji je i sam bio svjedok, pomagala su mu i u susretu sa vlastitom sudbinom. Otežavajuća okolnost zarobljenika u logorima bila je i ta što niko nije mogao znati da li će iko od njih dočekati slobodu. Ta neizvjesnost i njeno neograničeno trajanje ne pruža puno nade za budućnost i postepeno lomi čovjekovu moralnu snagu. Frankl je tu pomagao ostalim zarobljenicima u smislu da uslove života u logoru prihvate kao test svoje moralne snage i duhovne slobode, kao što je i sam činio. Pokušavao je da ih moralno i duhovno podigne, usmjeravajući ih na ciljeve u budućnosti. I sam se uvjerio da je moguće doseći te visine izdižući se iznad gole stvarnosti u kojoj se nalazi i vlastite muke kojoj je izložen, ako na sve to gleda kao da je to već prošlost i vidi ponovo sebe sa svojom porodicom, svojim prijateljima i svojim studentima. Svojim primjerom on je djelovao i na druge zatvorenike hrabreći ih da mogu izdržati dovodeći ih do uvjerenja: *da onaj ko zna **zašto** živi može lakše podnijeti i gotovo svakojako **kako** da živi*. Samo ta vjera i ta vizija budućnosti mogli su ga spasiti da ne umre u logoru slomljen i bezimen. Ovakvim svojim stavom prema okolnostima koje su ga snašle (a koje se ne mogu izmijeniti) svakom pojedincu još uvijek je ostala njegova unutrašnja sloboda da sam odluči i izabere svoj stav prema tim okolnostima.

Mnogi zatvorenici koji su preživjeli strahote logora govorili su kasnije kako im je i starozavjetna biblijska priča o Jovu (*Knjiga o Jovu*) pomogla da ne izgube vjeru i nadu u život. Ta priča govori o značenju trpljenja i patnje. Tu se vidi kako Bog nagrađuje pravednike koji su trpjeli i izdržali u vjeri svojoj. Prema ovoj starozavjetnoj priči vidi se da je Jov dobar i pravedan čovjek koji voli Boga i kloni se zla. Ima mnogo djece i velika stada. Srećan je. Dakle, Jov je bio čovjek po Božijoj volji. Ali nečastivi čini sve da tako ne bude. On tvrdi da ljudi ne služe Bogu zato što ga vole, i da će to dokazati tako što će od Boga odvratiti svakog vjernika samo ako mu to Bog dozvoli. Satana je, dakle, tvrdio da Jov voli Boga samo zato što dobija nešto zauzvrat. Zato je i kazao samouvjereno da bi se Jov, ako bi bio iskušan, okrenuo vrlo brzo protiv Boga. Tvorac je dozvolio nečastivom da iskuša Jova kako bi se vidjelo da li je istinski vjernik.

Već od narednog dana Jov sve gubi. Stada mu krađu pustinjski razbojnici, kuća mu se ruši u velikoj oluji i tako ginu svih desetoro njegove djece. I pored svega ovog, Jov nije sagriješio niti išta loše kazao o Bogu. Ali nečastivi nije odustajao. Pomislio je da bi se Jov, iako je podnio gubitke svog imanja, slugu i djece, okrenuo protiv Boga ako bi se teško razbolio. I Bog opet dozvoljava nečastivom da udari Jova jednom užasnom i teškom bolešću. Njegovo tijelo, od glave do pete, počinju da prekrivaju rane i čirevi. Svi bježe od njega. Tako bolestan, on usamljen živi izvan grada. Sjedi u pepelu i ciglom struže svoje rane. Žena mu govori da treba da kune Boga i da ga se odrekne. On sam ne razumije zašto mu se sve to dogodilo. Oplakuje svoju sudbinu i pita se zašto ga Bog kažnjava bez razloga, njega, pravednika koji nije učinio nikakvo zlo? Ali Jov čak ni tada nije izgubio vjeru u Boga, već je i dalje ostao čvrst i nepokolebljiv govoreći: *Dokle god dišem, neću odstupiti od bespriječnosti svoje*. Jov je ostao vjeran Tvorcu, i tvrdnja nečastivog da on služi Bogu iz sebičnih razloga pokazala se kao neistinita. Jovova vjernost je

omogućila Bogu da pruži snažan odgovor uvredljivoj tvrdnji nečastivog. Jov je pokazao da voli Boga i On ga je nagradio za tu vjernost. Bog je zato svome slugi Jovu vratio zdravlje i blagostanje. Dao mu je svega dvostruko više nego što je ranije imao.

I ova starozavjetna priča nam govori da je moguće sačuvati svoju unutrašnju slobodu kao duhovni oslonac i na njoj izgraditi vjeru u budućnost. V. Frankl iznosi u svojoj knjizi da one zatvorenike koji u tome nisu uspjeli, besciljni i teški logorski život brže lomi i privodi tjelesnom i duševnom propadanju. On je uočio tijesnu vezu između čovjekove duhovnosti i njegove hrabrosti i nade. U teškim zatvoreničkim uslovima čovjekovo duhovno bogatstvo odlučivalo je o životu i smrti. Gubitak vjere u budućnost, lomio je tjelesnu otpornost i smrt je brzo dolazila.

Frankl smatra da se smisao i sreća u životu najviše sastoje u posvećivanju drugima, a ne obraćanju pažnje samo na sebe. On kaže: „Kao i zdravo oko koje samo sebe ne vidi, čovjek najbolje ispunjava samog sebe kad zaboravlja i ne misli na sebe, kad se jednostavno posvećuje drugima, njihovoj dobrobiti. Zaboravljajući sebe čovjek postaje *osjećajni*, a dajući sebe drugima *kreativni*. Na tragu tih misli je i Tolstojev Olenjin u romanu *Kozaci*, kad je zaključio da je smisao života u *životu za druge*, tj. činiti dobro drugima i voljeti ih. Jednog dana u samoći i tišini šume u podnožju Kavkaza on je doživio '*obasjanje*'. Odmah po povratku u selo mladom kozaku Lukaški poklonio je konja. Tu se vidi kako veliki pisac i kroz svoja neprolazna djela propovijeda ideju da čovjek mora graditi bolji život za druge i činiti sve za njihovu dobrobit. Kad se dosegne takav nivo duhovnog razvoja onda kod takvih pojedinaca vlada potpun mir i sklad između uvjerenja i postupaka. Nema više nesaglasnosti između ideala i načina života. Ni najveće lične žrtve i odricanja ne znače više patnju, nego pružaju zadovoljstvo i sreću zbog svladanih prepreka na putu duhovnog uzrastanja. Zato su milioni čitalaca u Tolstojevim književnim djelima lakše nalazili smisao života i lakše dovršavali svoju potragu za smislom. Tolstoj je isto činio i u svom stvarnom životu. Sam je pisao Gandiju u Indiju, nadahnut njegovom borbom nenasiljem za bolji život svih ljudi.

Čovjek je biće u neprekidnom traganju za smislom, zahvaljujući samotranscendenciji ljudskog postojanja i volja za smislom gotovo je najjača sila koja pokreće čovjeka. Danas je, međutim, ta volja frustrirana. Zato se danas bolesnici najviše i obraćaju psihijetrima žaleći se na besmislenost i prazninu života. Danas ljude zaokupljaju pitanja sa kojima se nekad susretao samo na samrtnoj postelji.“ Frankl je i predvidio da kako materijalna i tehnička postignuća rastu, da će se sve više i postavljati pitanja smisla života i njegovih suprotnosti, besmisla i ispraznosti. To znači da besmisao života postaje sve veći i svakodnevni, i to na svim životnim uzrastima i u svim životnim situacijama, i svim društvenim slojevima. Primjeri za to su široko rasprostranjene pojave: nasilje, zavisnost od droge, zapanjujuće veliki procenat samoubistava, posebno među mladima, samo su neki simptomi masovne neuroze današnjice, ističe Frankl. U tom pogledu on je posebno kritikovao zapadna društva koja su opsjednuta pitanjima "sticanja sreće" i materijalnog bogatstva, zaboravljajući i gubeći pojam o smislu života i brišući granice između dobra i zla. Zato i nije čudo šta nas je snašlo (posebno male narode i državice na Balkanu) pri završetku 20. stoljeća i drugog milenijuma i početku 21. stoljeća i početku trećeg milenijuma. Razmeđa između ovih stoljeća i ovih milenijuma donijela su velike lomove i među narodima i u duši čovjekovoj, što se vidi i u samo jednom pogledu sa kakvim zlom i iskušenjima su se suočili ne samo slovenski, već i drugi narodi.

Da je besmisao danas postao masovna pojava, Frankl primjećuje da čak i pisci u tom pogledu nimalo ne zaostaju i čine velike greške, jer često u svojim djelima stvaraju i nameću čitaocima takav besmisao. To je i zato što i pisac koga muči osjećaj besmislenosti, osjeti izazov da tu prazninu popuni besmisлом i apsurdnošću. Međutim, ističe Frankl, postoji i mogućnost drugog izbora i savremena književnost ne mora biti simptom masovne neuroze današnjice i može puno doprinijeti ozdravljenju društva. Pisci koji su i sami prošli kroz pakao očajanja zbog besmislenosti života i iskusili bolne emocionalne krize, mogu opisati te svoje patnje i kako su se borili i uspjeli "izvući" iz tih životnih kriza. To bi moglo biti i poruka i pouka mnogim mladima i odraslima koji danas pate od osjećaja besmisla. Tako mogu postupiti ne samo pisci književnici,

već i drugi poznati naučnici, kulturni i javni radnici, sportisti, političari itd. Mnogi od njih su napisali svoje biografije (A. Švajcer, N. Tesla, M. Kiri, M. Selimović, Tolstoj, Dostojevski, F. D. Ruzvelt itd.) iz kojih se vidi kroz kakve su sve bolne emocionalne krize prolazili i kako su uspjeli prevazići taj besmisao, unutrašnje konflikte i prazninu života i da na kraju pronađu smisao (zašto postoje i kome su potrebni), postanu i zdraviji i snažniji i sretniji ljudi, nego što su bili prije te krize. Otvaranjem svoje duše i iznošenjem svojih duševnih rana, može pomoći čitaocu kojeg muči isto stanje besmisla i praznine, da prevlada svoje muke i ponovo pronađe ciljeve za koje vrijedi živjeti i boriti se. Frankl samo upozorava da pisac treba da vodi računa o tome da uvijek štiti čitaoca od očajanja i da mu pomogne da izliječi sopstvene rane čitajući njegovu knjigu. Ima puno primjera koji se mogu navesti kao ilustracija o tome kako je neka knjiga promijenila čitaoca, ili ga čak i spasila, sprečavajući ga da sam sebi oduzme život. Knjiga mu je pomogla da pronađe nove ciljeve koji su mu vratili nadu i smisao koji je bio izgubljen. Postoje i slučajevi u kojima je knjiga pomogla ljudima koji su bili u zatvoru ili na samrti, pa su i oni otkrili da postoji i da se može naći smisao i da se za njega vrijedi boriti, pa makar to bio i posljednji trenutak života. I tada, u tom posljednjem trenutku, kada se otkrije, taj smisao pomaže da se dobiju nova saznanja da život nije bio uzaludan, pa makar to bio samo taj jedan, posljednji i jedini trenutak života i da se za njega treba boriti. Na primjer, u Tolstojevoj noveli *Smrt Ivana Iljiča* govori se o pedesetogodišnjem čovjeku koji je iznenada spoznao da će umrijeti za nekoliko dana. Taj čovjek, oči u oči sa smrću, shvatio je da je čitav svoj život, kako to mi kažemo, protraćio u prazno, tj. da mu je život stvarno bio besmislen - i shvativši to on se izdigao iznad sebe, nadrastao sebe, i tako konačno, retroaktivno i unazad, stekao sposobnost da svoj život preplavi beskrajnim i beskonačnim smislom.

U jednoj drugoj njegovoj priči (*Šta sam sanjao*, 1906) čitalac i sam može vidjeti kako glavni likovi (otac i kćerka) pate, kako traže smisao života i kako razmišljaju o moralnoj strani svojih postupaka. I ovdje se jasno vidi koliko daleko seže odgovornost pisca koji piše knjigu. On treba da ima slobodu mišljenja i iznošenja svojih argumenata za određene postupke likova u svom književnom djelu. Ali sloboda nije posljednja riječ, kaže Frankl, i ona ne predstavlja cijelu priču. Sloboda prijeti da se degeneriše u svojevolsnost, ukoliko nije uravnotežena sa odgovornošću. Tolstoj se i svojim životom i svojim djelom borio protiv nepravde. To se vidi ne samo u njegovim objavljenim književnim djelima, već i iz njegova života. Od njegovih riječi (napisanih u istoimenoj raspravi): "Ne mogu da ćutim!", drhtali su moćnici tadašnje Rusije. Kao i sam, tako su i likovi njegovih romana uvijek bili usmjereni prema nečemu ili nekom izvan sebe, prema susretu s drugim ljudskim bićem, prema smislu koji valja ispuniti. Na primjeru Tolstoja, Gandija, Tesle, Sv. Save, Pupina, M. Kiri i drugih velikana, vidi se da čovjek najbolje ispunjava sebe kad zaboravlja i ne misli na sebe, kad se jednostavno i u potpunosti daje i živi za dobrobit i sreću drugih. Zaboravljajući sebe, čovjek postaje *osjećajni*, a dajući sebe postaje *kreativni*, kaže Frankl. Tolstoj je to uspio i u svom životu i u svom djelu, često prolazeći i kroz bolne emocionalne krize. Riječi pobune protiv nepravde u borbi za bolji život napaćenih i potlačenih, "Ne mogu da ćutim" je bolni krik u koji je sublimirana sva patnja i gorčina nepravde miliona napaćenih i obespravljenih. Za sve njih je Tolstoj tražio bolji život, ne samo za ruskog čovjeka, ruskog radnika i seljaka, već i bolji život za svakog čovjeka na cijeloj Zemlji. Zato se i smatra da je Tolstoj tražio i dosegao univerzalne principe pravde. U toj svojoj težnji i borbi za bolji život drugih uspeo se na visine gdje vlada potpuni mir i sklad između uvjerenja i postupaka. Na tim visinama nema više nesaglasnosti između ideala i načina života. Ni najveće žrtve više nisu patnja da bi se tako živjelo, već postaju zadovoljstvo i sreća zbog svladanih prepreka na putu do željenih ciljeva i svog samouzrastanja. I Tolstojevo djelo i njegov život su univerzum sami za sebe, kao što su univerzum i kosmos sami za sebe neponovljivi stvaralački genije ruskih romansijera XIX vijeka. Tolstojevo djelo nas uči da u težnji za boljim životom i borbi za bolje uslove za sve, neizbježno se javljaju zastoji i bolne emocionalne krize, ali da sve to ima svoj smisao ako se teži ka višim nivoima razvoja i pojedinca i društva. Iz biografija velikih stvaralaca u nauci i umjetnosti (M. Pupin, N. Tesla, L. Tolstoj, V. Igo, A. Švajcer, F. M. Dostojevski, M. Gandi i

drugi) vidi se da su i oni često prolazili kroz bolne emocionalne krize i imali velike unutrašnje konflikte, dok nisu sami pronašli ciljeve za koje je vrijedilo živjeti i boriti se. Svojim životom i svojim djelom oni su se borili za principe univerzalne pravde, pravde i mira za sve i dobrobiti za sve.. Knjige koje su napisali veliki ruski romansijeri XIX vijeka (Tolstoj, Gogolj, Dostojevski, Njekrasov, Gorki, Gončarov, Turgenjev, Čehov i Puškin) prevazilaze svako pojedinačno trajanje, svaku prolaznost i zaborav. One govore o čovjeku i njegovom postojanju, (ne)savršenosti i (ne)završenosti, i (bes)konačnosti. One pomažu uspješan razvoj i društva i pojedinca. Kreativnost koja se ispoljava u njihovim knjigama nije trenutno stanje, jer ona izražava suštinu čovjeka koji traje i njegov opšti stav prema sebi i svijetu. Njihove knjige nude nove odgovore i originalna rješenja problema koja nadilaze i prevazilaze predrasude i stereotipe i uvećavaju našu sposobnost za učenje i usavršavanje u bezbroj načina. Veliki stvaralac i pisac neprolaznih romana *Tvrđava i Derviš i smrt*, M. Selimović kaže: „*Knjige nijesu čovjek sav već ono što je u njemu najbolje, čovjek odabranih trenutaka. S tim živim čovjekom koga nema, možeš razgovarati, možeš uživati, a ne može mu se ni zahvaliti.....Srdačno će te dočekati, ako mu se vratiš, uvijek spreman da počne razgovor s tobom.*”

Mi znamo da su knjige plod duhovnog stvaranja čovjeka, a za knjige velikih pisaca se kaže i da su božiji dar i da to ne može napisati svako. Priroda je na svu sreću udesila stvari tako da svako ko ima neki izuzetan talenat ili dar, ima i potrebu da ga realizuje. Ta potreba se ispoljava kroz stvaralačku težnju čovjeka koju Sokrat naziva *dajmonijumom*, „unutrašnjim glasom“, koji ga opominje šta treba da radi i čega treba da se kloni. Platon tu posebnu vrstu sublimirane energije koja pokreće na stvaranje i od koje „duši rastu krila“ - naziva *duhovnim erosom* („kraljevskom požudom“), bez koje ne bi postalo nijedno umjetničko, naučno ili filozofsko djelo. Čovjek se rađa sa višestrukim energijama i sposobnostima. Što je primljena blagodat veća, to je veća i pozvanost i zahtijevnost za njeno ispunjenje. Prema tim darovima čovjek stoji otvoren sa mogućnošću da ih prepozna i usavrši ili da ih zanemari i zataji. Oni mu određuju ulogu u svijetu, jer ga čine pozvanim na ispunjenje vlastite prirode i višeg smisla bivstvovanja. Pokretan najdubljim urođenim stvaralačkim impulsima, blagodatima, čovjek stremi ka realizaciji svojih darova, čime stiče mogućnost ličnog i ljudskog ispunjenja uopšte. Platon je kao dar bogova primio ne samo ličnu obdarenost, već i činjenicu da je rođen kao čovjek, kao Helen, kao Sokratov učenik. Kod velikih umova i stvaralaca, uvijek je prisutan i stav da je čovjek pozvan ne samo da stvara i tvori u svijetu u kome živi, već da mijenja i usavršava samog sebe. On postavlja pitanja sebi i drugima u težnji da spozna istinu i smisao svoga života.

Sokrat je posebno poznat po svom metodi postavljanja pitanja, u pokušaju da spozna istinu (vrhovnu ljepotu) i nađe smisao svoga bivstvovanja. Njegov čuveni metod postavljanja pitanja i vođenja dijaloga sa sagovornikom ostao je upamćen i do danas. Smatra se da je on prvi uočio ogromnu važnost pitanja u *traženju smisla* i sticanju kvalitetnog znanja (istine) o sebi i drugima. On svojim pitanjima nije imao namjeru da spriječi dolazak do znanja (istine, smisla), kako su to tada mnogi mislili, već se držao pitanja kako bi istakao vlastito neznanje i *želju da sazna, želju da osmisli*. Smatrao je da samo pitanjima sebi i drugima je moguće započeti potragu za smislom i istinskim znanjem. To je mukotrpan put koji se temelji na *umnom zajedništvu* kroz dijalog sa drugima. *Pitanje i potraga za smislom* su čovjeku prirodni i dati. Oni su suština čovjekove egzistencije i toliko mu izgledaju prirodno, kao što mu je prirodno da diše. Sokrat je svojom metodom pitanja i dijaloga, i induktivno-deduktivnog puta spoznaje, dolazio do onog što mi možemo nazvati *Sokratovo lukavstvo uma*. Ono se sastojalo u tome da putem svog prividnog neznanja, ispoljenog u obliku pitanja, ubijedi drugog da ne zna ono što mu se činilo da sigurno zna i što mu se činilo izvjesnim. Sokrat je volio istinu kao vrhovnu ljepotu i pitanja su mu bila osnovno sredstvo u potrazi za njom i potrazi za smislom. Svojom induktivno-deduktivnom metodom pitanja Sokrat se borio protiv dogme. Zato su ga i dogma i dogmatičari optuživali da ne vjeruje ni u najsvetije, da čak svojim sumnjama i istraživanjima štetno djeluje na mladež. Može se kazati da ga je to njegovo istrajavanje na istini, do koje je dolazio svojim pitanjima, na kraju i

odvelo u smrt. Bio je osuđen da popije otrov, jer je bio optužen da kvari mladež. Zato je Sokratova smrt jedna od najljepših uspomena čovječanstva. Da bi pobijedio, morao je da umre.

Sokratov primjer je za svakog umnog čovjeka bolan i poučan, jer upozorava i opominje na prokletstvo izbora i da je ono najsvetije uvijek treba da bude muka pitanja i tegoba istraživanja koje vodi ka istini i saznanju. Dolaženje do istine ili put do istine je uvijek put ka saznanju, bez osvrtnja i gledanja na to kolike žrtve su za to potrebne. Istina je, prema Sokratu, ono teško. I zaista, da bi se čovjek obreo na putu istine, on prvo mora znati pitati, jer samo umijećem ispitivanja može sebi prokrčiti put ka istinitom odgovoru. Kod Sokrata je *pitati* značilo *misлити*, *tražiti smisao*. Zato se za njega i može kazati da je prvi i započeo *potragu za smislom*, potragu za smislom vlastitog bivstvovanja i bivstvovanja čovjeka uopšte. I drugi veliki antički mislilac i Sokratov učenik, Platon, istraživao je istinu u dijaloškoj formi. I kod njega je pitanje bilo sredstvo i pretpostavka dijaloga. I on je navodio svoje sagovornike majeučičkim pitanjima da dođu do odgovora. Pitanjem se započinje istraživanje, pitanjem započinje put ka istini i potraga za smislom - kaže Platon. Platon je govorio za Sokrata da je živio tako kao da je bio opsjednut sumnjom u sve. U osnovi te sumnje bila su pitanja. Sa pitanjem se radamo, ono nam je dato i prirodno nam je. Ono se nameće, opsjeda. I sam Sokrat je govorio da ga je izgleda zapala neka čudna sudbina, sudbina da vazda luta i sumnja, da ga je zadesila kob koju mora izdržati ako shvata značenje poslovice prema kojoj je sve što je lijepo ujedno i teško. Teškoća je pratilja svakog istinskog traženja, traženja istine i traženja smisla. Izvor pitanju je čuđenje, nepoznato i nesaznato. Iz čuđenja se rađa pitanje i saznanje. Iz sumnje u ono što se saznalo rađa se kritičko preispitivanje, a iz čovjekove potresenosti i svijesti o sopstvenoj izgubljenosti izvire pitanje o samom sebi - govorio je K. Jaspers. I za njega je, kao i za velike antičke filozofe Sokrata, Platona i Aristotela - izvor i početak filozofije u čuđenju, pitanju i potrebi za smislom. I za njega je filozofija čin čuđenja. I Jaspers kaže da sam čin čuđenja znači težnju ka znanju, težnju ka smislu i osmišljavanju. Tu funkciju ima i pitanje, jer je i ono proizvod i čuđenja i mišljenja. Pitati znači misлити, osmisлити. U osnovi čuđenja je pitanje. Za Aristotela je čuđenje početak filozofije, a za Jaspersa čuđenje znači i težnju ka saznanju, težnju ka smislu. Zato se može kazati da i pitati znači željeti znati, željeti osmisлити. Pitanje je težnja ka smislu i težnja ka saznanju. E. Fink (1989) i kaže da filozofija po svojoj suštini i nije ništa drugo osim pitanje, jer sadrži otvorenost prema problemu i svaki odgovor upućuje na novo pitanje. On kaže da pitanje kao filozofski problem nastaje u *začuđenosti* koja je ujedno i početak filozofiranja, razmišljanja, početak potrage za smislom. I Aristotel je tvrdio da početak filozofije treba tražiti u pitanjima i potrazi za smislom.

On je govorio da su znatiželja i čuđenje odlučujući pokretači koji utiču na čovjeka da pokušava osmisлити svoj život i svijet oko sebe. Prvo čuđenje čovjeka o prirodi i prirodnim pojavama koje nije mogao da razumije i nije ništa drugo nego praiskonsko pitanje, praiskonska potraga za smislom. Pitanja su prvo postavljana u vezi sa još uvijek nerazumljivim pojavama u prirodi i svemiru, kao što su postojanje Sunca, zvijezda, vaseljene itd. Iz ovog se vidi da pitanje stoji u osnovi svih spoznaja o sebi, o stvarima i svega što se uči i teži osmisлити. I svaki odrastao čovjek, jednako kao i kad je bio dijete, zastaje pred tajnama i prostranstvima svemira. Ta začuđenost nas vodi i do pitanja o smislu našeg postojanja i našoj sudbini. Ta potraga za smislom našeg postojanja je vječno pitanje jer je vezano i za svaku pojedinačnu sudbinu, pa onda i za sudbinu cijelog ljudskog roda. Suština i jeste u tome da svaki čovjek želi da bolje upozna sebe kao i što želi da stupi u kontakt sa svojom sudbinom i onim ko upravlja njome i „natjera“ ga da govori s njim o tome.

Knjige iz različitih oblasti saznanja (književnosti, filozofije, antropologije, sociologije, psihologije, prirodnih nauka, knjige koje osvjetljavaju duhovnu tradiciju itd.) pomažu nam u tom našem nastojanju (potrazi za smislom) i pokazuju čitaocu dostignuća ljudskog roda i uspostavljaju nove mostove među različitim disciplinama, pokazujući tako da diferencijacija i integracija ljudskih aktivnosti i ljudskog duha idu uporedo i komplementarno. To nam govori da, uprkos parcijalizaciji znanja na sve uže domene, usljed ogromnog i ubrzanog razvoja u svim oblastima, moderna misao nam ipak donosi jedinstvenu viziju svijeta i čovjeka u njemu. Knjige iz

različitih oblasti pomažu nam da ostanemo u interakciji i dijalogu sa svijetom i sa samim sobom, u pokušaju da bolje razumijemo i sebe i svijet oko sebe. Sve te knjige su za nas izvori znanja i podsticaj za našu misao, podsticaj u našem traganju za smislom. One nam ne donose i ne daju konačne odgovore, i ne odgovaraju da bi ukinule pitanja, već da bi postavile nova, uče nas da se pitamo i da osmišljavamo. Odgonetajući i razmišljajući o pojavama koje su opisane u tim knjigama, čitalac odgoneta i osmišljava i sebe i prirodu oko sebe.